

Reflektálni a lokálisra

HORVÁTH GYÖRGYI: *UTAZÓ ELMÉLETEK. ANGOLSZÁSZ POLITIZÁLÓ ELMÉLETEK KELET-EURÓPAI KONTEXTUSBAN*

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az angolszász politizáló elméleteket – úgy mint a Gender Studiest, a Cultural Studiest, a posztkolonializmust vagy az újhistorizmust – mindmáig fenntartásokkal kezeli a hazai humántudományos diskurzus. Ezen elméletek elemzési módszereinek a kiinduló térségtől különböző, (a kötet terminusát használva) lokális kontextusban való alkalmazása még mindig kevésbé reflektált a magyar irodalomtudományon és a tárgyalt diszciplínákon belül. Mindezek alapján Horváth Györgyi kötete hiánypótló munkának tűnik, amely kellő érzékenységgel ragadja meg Edward Said *Traveling Theory* című tanulmányának egyik gondolatát, mely szerint a különféle utazó (jelen esetben az angolszász politizáló) elméletek nem integrálódnak problémátlanul az eltérő történelmi múlttal és politikai tapasztalattal rendelkező kulturális közegekbe, hanem egy dekontextualizációs folyamat során át- vagy félreértelmeződnek a helyi körülményekhez alkalmazkodva.

Maga a felvetés ma már szinte evidensnek tűnik, azonban a monográfia első fejezete részletesen tárgyalja, hogy minden (tudományos) tudásnak ez a hangsúlyosan kulturálisan beágyazott gyakorlatként való értelmezése közel sem volt olyan egyértelmű még a nyugatról induló, „kulturális fordulat”-ként definiált, a korábitól eltérő fókuszú humántudományos gondolkodás elterjedésének kezdetén sem (11–30.). Horváth ennek a fordulatnak a legérdekesebb aspektusára koncentrálna könyvében: a folyamatszerűsége. Mintegy szembeállítva egymással a „Nyugatot” (a nyugat-európai és észak-amerikai egyetemeket) és a „Keletet” (a posztszovjet térséget), a kötet célja egy tágabb, kelet-európai kontextusban való gondolkodás, és annak vizsgálata, hogy a „politizáló”, a marxizmus örökségéhez, a baloldali gondolkodáshoz szorosan kapcsolódó elméletek hogyan érkeztek meg Kelet-Európába, Magyarországra, és milyen „sajátosan lokális tudást” hoztak létre a tárgyalt posztszocialista térségekben (12.).

A kijelölt szélesebb perspektíva lehetőséget nyújt arra, hogy rámutasson, a magyar irodalomtudomány reflexiói (vagy azok hiánya) a politizáló elméleteket illetően közel sem olyan egyediek, mint gondolnánk, hiszen a kelet-európai térség egésze nagyon hasonló történelmi múlttal rendelkezik, a közös tapasztalat pedig jelentős mértékben befolyásolja az általuk használt politika- és ideológiafogalom (át)értelmezését is. Ez a tapasztalat gyakran antipolitikus irodalomfelfogást és depolitizáló értelmezési gyakorlatot eredményez (51–54.). Míg a Cultural Studies nyugaton egy autonómiaelvű művészetértelmezés feltételezéséből indult ki, és az sem okozott nagyobb problémát, hogy az esztétikum átpolitizálásával éppen ezen autonómiát megkérdőjelező módszerekkel dolgozott, addig a „Keleti Blokkhoz” tartozó országokban az irodalom autonómiájának a tapasztalata sokáig ismeretlen volt, hiszen a kelet-európai térségben az irodalom a politikával, a pártérdekekkel függött össze (15.). Mindez még a rendszerváltás után sem változott, nem merült fel annak az igénye, hogy politika és irodalom viszonyát újradefiniálják az irodalomtudományon belül (15.). A kötet ezáltal egy ambivalens, nehezen feloldható helyzetre

hívja fel a figyelmet: a posztoszocialista országok irodalomtudományos közegének politikához való viszonyát hosszú időn át az „ők-mi” ellentéte határozta meg (51.), ezért még a kilencvenes években is éppen az jelentette a szakmaiságot, ha az értelmezők minél nagyobb távolságot tartottak a politizáló elméletektől (79.). Egyáltalán nem tűnt logikusnak az olyan elméletek befogadása, amelyek a kivívott autonómiát gyengítették volna, ennek következményeként azonban a tárgyalt elméleti módszerek marginális szerepbe kerültek, kevés szöveget fordítottak le, hiányoztak az alapszövegek, a háttérkontextus és a lokális felhasználásra reflektálás igénye (90–91.).

Már ezek alapján is kirajzolódik Horváth Györgyi kötetének egyik alapgondata: a (keleti és a hazai) irodalomtudománynak a politizáló elméletektől történő módszeres elhatárolódása miatt olyan hasznos „tudások” vesznek el, amelyekkel komplexebbé válhatna az irodalomértés és -értelmezés gyakorlata. Ami ebből a szempontból különösen érdekes, az a politizáló elméletektől határozottan elzárkózó gyakorlatnak a következményeire való rámutatás és a hiányok feltárása lenne, amit a kötet harmadik fejezete részben meg is tesz. Horváth Györgyi több szövegpéldán mutat rá a politizáló elméleteket kívülről megítélő írások ellentmondásos pontjaira (95–122.). Többek között arra, hogy a kilencvenes években a feminista kritika gyakorlatát éppen olyan értelmező bélyegzi marxistának, ideológainak, és helyezi saját irodalomértelmezői pozíciójával szembe, akinek minden bizonnyal felületes tudása van magáról az elméletről is (95–98.). Majd három – a kilencvenes években született – szakdolgozatot tárgyalva emeli ki azokat a lépéseket a szövegekben, ahol az értelmezők az általuk felhasznált politizáló elméletet (mindhárom esetben a gender-elmélet applikációjáról van szó) depolitizálták, akár úgy, hogy írásuk mentegetőzésbe torkolt (az irodalmi és nem irodalmi kérdések következetes szétválasztásaként), akár pedig úgy, hogy a gender-elméletet a feminista kritika politikai konnotációitól mentesnek értelmezték és alkalmazták (110–116.).

Miközben a monográfia éleslátóan hívja fel a figyelmet azokra a mozzanatokra, amelyekben a hazai irodalomtudományos diskurzus domináns(nak tekinthető) elméleti irányultsága (a problémátlanabban befogadott hermeneutika, dekonstrukció és recepcióesztétika) által marginális pozícióba kerül és elvész többek között a Gender Studies elméletének politikai éle, továbbá fel sem merül az értő, reflektáló befogadás lehetősége, addig – Lengyel Imre Zsolt kötetről írott kritikájával egyetértve (*Depolitizált elméletek*, Műút, 2015050) – Horváth Györgyi is hasonló gesztussal él munkájában. Az előszóban megfogalmazott koncepció, vagyis a kilencvenes évek állapotainak elbeszélése és összefoglalása (7–8.) már előfeltételezte azt, hogy a szöveg által végig hangsúlyozott reflexió és párbeszéd kizorul a kötet célkitűzései közül. Horváth Györgyi korábbi írásainak nagy része dialogikus viszony kialakítására törekedett a hasonló elméleti pozíciót elfoglaló értelmezőkkel. Itt említhető Gács Anna könyvéről írt 2004-es recenziója is (*Miért elég és miért nem. Feminista irodalomtudomány Magyarországon*, Budapesti Könyvszemle 16, 345–358.), amely a (gender-)elméleten belüli párbeszéd vagy (egy lehetséges) vitahelyzet kialakításaként is értelmezhető. Az előszóban koncipiált személyes perspektíva a mostani monográfiából szinte teljesen kimarad, és csak elvétve kerül elő a saját (vagy akár a kortársakkal közös) tapasztalat a Gender Studies fogadtatását és gyakorlatát illetően. Az előszó nem kizárólagosságként említi a (saját) gender-szem-

pont érvényesülését és érvényesítését a kötetben, de a szerző több szöveghelyen (az előszón kívül a második fejezetben és a lezárásban) is hangsúlyozza, hogy nemcsak Magyarországon, hanem a többi kelet-európai országban is a gender volt az, amely mint legkorábban „megérkező” elmélet először szembesült a térségi integráció nehézségeivel és módszereinek applikációs problémáival. Havasréti Józsefet idézve pedig az is kiderül a kötetből, hogy a Gender Studies egyfajta diszciplináris kapcsolás volt az irodalomtudomány és a kritikai kultúrakutatás között (57.). Mindezek alapján már-már érthetetlen, hogy miért szorulnak háttérbe a személyes tapasztalatok.

Ennek következtében például Séllei Nóra *Mért félünk a farkastól?* című kötete egy lábjegyzetben azért említődik meg, mert példa az egyes szerzők munkájában belüli folyamatszerűsége, ahogyan az angolszász elméleteket fokozatosan magyar nyelvű szövegeken kezdik alkalmazni, miközben átsiklik a figyelme afelett, hogy a hivatkozott kötet *Így írunk mi: A magyar feminista irodalomtudomány (ön)megjelen(ít)ése* című fejezete részletesen tárgyalja azokat a tapasztalatokat és eseteket, amelyek az elmélet hazai befogadásának és alkalmazásának nehézségeivel függenek össze. (Séllei Nóra, *Mért félünk a farkastól?*, 140–165.) De hasonló tapasztalatokról számol be Marinovich Sarolta, Barát Erzsébet, Joó Mária és Kádár Judit is korábbi írásaiban. További egyező „mintázatok” – többek között a „mondható” és „nem mondható” közti időbeli határok (9.) is kimutathatók lettek volna –, hiszen Friedrich Judit, Joó Mária, Kádár Judit és Séllei Nóra is hasonlóan látta a saját feminista irodalom- vagy társadalomkritikai gyakorlatukat definiálni próbálók helyzetét a kilencvenes években: „Akkoriban tartottam ott, hogy nem akartam már úgy kezdeni minden mondatot, hogy »én nem vagyok feminista, de...«”; „A magyar közvélemény mindeközben változatlanul rosszul informált és ellenséges volt a feministákkal szemben, még a nyitottabb szelleműek is szükségesnek tartották az »Én nem vagyok feminista, de...« bevezetőt.” (Friedrich Judit, *Az én feminista kritikai gondolkodásom*, 38., Joó, *i. m.*, 43, Kádár, *i. m.*, Séllei, *i. m.*, 21.)

Ugyanakkor nem pusztán a hasonlóságok lehettek volna érdekesek, hanem azok az eltérések is, amelyek az önmagukat a gender-elmélet és a feminista kritika gyakorlóiként meghatározó értelmezők írásai között rajzolódnak ki. A feminista kritika különböző, fokozatosan átalakuló irányzatainak a hazai applikációs problémái, a gender-elmélet és a feminista kritika meghatározásának, elkülönítésének nehézségei (több kilencvenes évekbeli szöveg szinte szinonimaként alkalmazza a kettőt), vagy pedig, amire Horváth Györgyi is rámutat, a gender és feminista kritika semlegesítése (depolitizálása), esetleg a gúnokritika módszerének hazai alkalmazhatósága mind olyan, a diszciplinán belüli – akár vitákat is kiváltó – ellentmondásokra hívják fel a figyelmet, amelyek mindenképpen reflexióra érdemesek lennének. Hiszen arról, hogy milyen zavart okozott az (akár csak az idegen nyelvű tanszékekről a magyar irodalom tanszékére) „importált”, a lokális viszonyokra lefordítandó tudás és a saját viszony egyidejű kialakítása a magyarországi feminista irodalomtudósok írásaiban, melyek éppen a tudományág céljainak, módszereinek és gyakorlatának a tisztázására törekedtek, mindmáig nem született összefoglaló, akár a mai állapotokra reflektáló vagy az újabb kutatásokkal párbeszédet kezdeményező írás.

Miközben tehát a monográfia jól érzékelteti, hogy a Gender Studies esetében is éppen az a probléma, hogy az ezeken kívül álló elméleti pozíciót elfoglaló szerzők a domináns irodalomtudományos diskurzushoz tartozó nyelven írják le a diszciplínát, addig a diszciplína keretein és nyelvezetén belül gondolkodók közti ellentmondások a kötetben is némák maradnak. Ennek következtében úgy tűnik, hogy hasonlóan az észak-amerikai és nyugat-európai egyetemek Szláv és Kelet-Európai Tanszékeinek a kilencvenes években született munkáihoz (38.), a mai hazai gender-kutatást és (részben) Horváth Györgyi kötetét is egy *másikkal* szembeni oppozíció hangsúlyozása határozza meg, nem pedig az öndefiníálásra és a dialógusra való törekvés. Sajnálatos, hogy a kötet olvasása során (amelynek koncepciójába problémátlanul beilleszthető lett volna) éppen egy meglévő tudás kifejtetlensége okán támad hiányérzetünk, hiszen Horváth Györgyi nem csak olvasási, hanem személyes tapasztalattal is rendelkezik az általam kifejtett néhány szempontról.

A hiányérzet ellenére nem szabad eltekinteni a második fejezet elgondolkodtató okfejtésétől, amelyben a közös kelet-európai örökség kérdése kerül elő. Ez a fejezet nem pusztán az európai kultúra heterogenitására mutat rá, hanem arra is, hogy a keleti térség a közös történelmi tapasztalatok ellenére sem írható le egy minden mozzanatában homogén örökség hordozójaként, hiszen számtalan olyan tényezővel (42–45.) találjuk szembe magunkat, amelyek meggátolnak bármilyen, a teljes egységesítésre törekvő pillantást. A „kelet-európai örökség” paradoxitására figyelhetünk fel: míg a harmadik fejezet Todorova idézetével úgy zárul, amely szerint ennek a kelet-európai örökségnek a fokozatos halványulása lehetőséget nyújt a fiatalabb generáció számára, hogy ne a küzdelemmel, hanem saját kutatásaival foglalkozzon (131.), addig a lezárás, a hazai viszonylatokra kitekintve, komorabb képeket fest. Itthon mindmáig az államszocializmusból megörökölt politikafogalommal dolgozunk, éppen azért, mert eltekintünk ennek az örökségnek a hatásaitól. Vagyis a „kelet-európai örökség” (amely ebben az értelemben szintén csúszo jelölőnek tekinthető) visszamenőleges „regisztrációja” is csak abban az esetben lehet sikeres, ha a hozzá fűződő viszonyunkat a mindenkori jelenre való hatásában próbáljuk értelmezni, hiszen csak így tartható fenn, hogy ez az örökség – Todorova idézetét figyelembe véve – ne dologként, hanem egy élő, a reflektálás igényét fenntartó folyamatként álljon előttünk.

Az *Utazó elméletek* következetesen felépített gondolatmenete egyrészt tisztán kirajzolja azokat a határokat, ahol az angolszász politizáló elméletek és a keleti térségben fokozatosan halványuló, ám hatását máig kifejtő múltbeli történelmi tapasztalatok konfrontálódnak, másrészt pedig ezen ütközések következtében kibontakozó helyzetek ambivalens pontjait is képes a maga összetettségében megmutatni. Mindezek alapján a könyv az első lépések egyikeként is értelmezhető annak érdekében, hogy a humántudományban eddig perifériára szorult diskurzusok – minél több értelmezőhöz eljutva – kibontakozhassanak. (*Balassi*)

SEBESI VIKTÓRIA